

УДК 808.5:347.97/99'652'

ЕТОС, ЛОГОС, ПАФОС ЯК БАЗОВІ МОДУСИ СУДОВОЇ РИТОРИКИ АНТИЧНИХ ЧАСІВ

Ірина СКОВРОНСЬКА,

кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри іноземних мов та культури фахового мовлення
Львівського державного університету внутрішніх справ

АНОТАЦІЯ

Судова риторика в античну епоху формується як один із видів класичного красномовства. Сукупність використовуваних риторичних прийомів у часи Стародавньої Греції і Стародавнього Риму загалом визначалися суспільно-політичним ладом, який передбачав певний характер судової системи й судової риторики. Історичні розвідки свідчать, що структура, набір риторичних засобів, зміст включали як обов'язкові риторичні модули етос, пафос і логос. Демократичний устрій суспільства є фундаментальною передумовою та рушійною силою в розвитку риторичного мистецтва. Своєю чергою, рівень розвитку публічного слова є своєрідним маркером демократичності суспільних відносин.

Ключові слова: риторика, судова риторика, античне суспільство, етос, логос, пафос.

ETHOS, LOGOS, PATHOS AS BASIC MODS OF ANCIENT TIMES

Iryna SKOVRONSKA,

Candidate of Philological Sciences, Docent, Head of the Department of Foreign Languages and Culture of Professional Speech of Lviv State University of Internal Affairs

SUMMARY

Judicial rhetoric in the ancient era is formed as one of the types of classical eloquence. The totality of used rhetorical techniques in the times of Ancient Greece and Ancient Rome was generally determined by the socio-political system, which provided for a certain character of the judicial system and forensic rhetoric. Historical intelligence shows that structure, a set of rhetorical means, content included as obligatory rhetorical mods ethos, pathos and logos. The democratic structure of society is a fundamental prerequisite and a driving force in the development of rhetorical art. In turn, the level of development of a public word serves as a unique marker of the democratic nature of social relations.

Key words: rhetoric, judicial rhetoric, antique society, ethos, logos, pathos.

REZUMAT

Retorica judiciară în epoca antică se formează ca unul dintre tipurile de elocvență clasică. Un set de dispozitive retorice utilizate în vremurile din Grecia antică și Roma, în general, determinate de sistemul socio-politic, care a oferit un anumit caracter judiciar și retorica judiciară. Cercetările istorice indică faptul că structura, setul de mijloace retorice, conținutul include atât modulele retorice obligatorii ale etosului, patosului și logosului. Structura democratică a societății este o premisă și o forță motrice fundamentală în dezvoltarea artei retorice. La rândul său, nivelul de dezvoltare al cuvântului public este un fel de marker al naturii democratice a relațiilor sociale.

Cuvinte cheie: retorică, retorică judiciară, societate antică, etos, logos, patos.

Постановка проблеми. Осмислення риторичної практики античними авторами заклало підґрунтя для формування науки риторики, що є дотичною до філософії, філології, психології, педагогіки, логіки тощо. Як наукова галузь риторика сформувала власний категоріальний термінологічний апарат, покликаний забезпечити теоретичне пізнання мовленнєво-мисленнєвих, соціально-психологічних, суспільно-політичних явищ і процесів і на основі цього пізнання дати практичні поради для задоволення різноманітних потреб публічної комунікації, зокрема судочинства.

Стан дослідження. Судова риторика була й залишається предметом дослідження науковців різних історичних епох. Вона привертала увагу Аристотеля, Цицерона, Горція, Лісія, Платона, Квінтіліана, Сократа, Есхіла, Філократа. Згодом ораторську майстерність досліджували Феофан Прокопович, Петро Могила, Іларіон, Григорій Сковорода, Кирило Туровський. Початок ХХ століття пов'язаний із прізвищами А. Коні, П. Сергеїча (П. Пороховщикова), К. Луцького, Ф. Плевако. Питанням риторики, зокрема юридичної та судової, присвя-

чені наукові доробки таких дослідників: Т. Артемової, Н. Кошанського, В. Виноградова, Н. Івакіної та ін. У роботах сучасних дослідників: А. Галагана, М. Якуба, Л. Мацько, О. Мацько, Л. Кравець, В. Молдована, Л. Введенської, В. Вандишева, П. Бондаренко та інших – розкриваються різні аспекти історії й теорії судового красномовства, проте багато питань залишаються все ж дискусійними.

Мета й завдання статті. Твердження про те, що слово – це зброя, здатна захищати й нищити, відоме з давніх часів і є незаперечним, а особливо тоді, коли йдеться про юриспруденцію. Проте для судочинства є важливим не просто слово, а слово сказане. Відомий знавець судової риторики П. Сергеїч у книзі «Мистецтво мовлення на суді» стверджував: «Щоб гідно і професійно здійснювати функцію обвинувачення чи захисту на суді, треба вміти говорити».

Отже, відповідна належна підготовка судочинця та кожного учасника процесу стає запорукою успішності справи й торжества справедливості. Кожен, кому надається право виступити в суді, повинен мати ґрунтовну ораторську підготовку.

Отже, можна стверджувати, що роль риторики в установленні суспільної гармонії стає ключовою [1, с. 17]. Це добре усвідомили ще давні римляни і греки. Вони відточували мистецтво слова, надаючи йому особливого значення, досліджували мовні закони та засоби, закони логіки тощо.

Виклад основного матеріалу. Судова риторика в античну епоху формується як один із видів класичного красномовства. Поряд із нею розвиваються дорадче (політичне) та епідейктичне (урочисте) красномовство.

Серед чинників, які зумовили розвиток судового красномовства, дослідники називають передусім агональність давньогрецької ментальності та демократичний суспільно-політичний устрій.

Агон – змагання у Стародавній Греції, у тому числі музичні, що відбувалися під час урочистих ігор [2, с. 10].

Тому агональність, або змагальність – одна з характеристик давньогрецького суспільства.

Звичайно, найяскравішим прикладом агональності давніх греків є Олімпійські ігри. У розвитку спорту втілюється прагнення показати найкращу фізичну форму. Проте змагальність проявлялась у різних сферах життя. Як ілюстрацію дослідники наводять такі відомі факти із життя давніх греків: знаменитий драматург Софокл 24 рази вигравав театральні агони; право створити статую Афіни для Парфенона скульптор Фідій здобув перемогою у змаганні. Філософські трактати переважно мали форму діалогу – словесного агону двох чи більше дійових осіб. Давньогрецькі герої міфів викликали на двобій навіть богів (Арахна й Афіна, Марсії та Аполлон).

Відомо, що швейцарський історик і філософ XIX ст., дослідник античної культури Якоб Буркгардт людину давньогрецького суспільства називав «agonale Mensch» – людина агоністична [3].

Нідерландський дослідник Й. Хейзінга в книзі «Homo Ludens» («Людина граюча») довів, що правосуддя має агонально-ігрову основу. На думку автора, є цілком очевидним, що судочинству притаманні риси ігрового змагання. Закріпленню цього принципу в судовому процесі ми завдячуємо саме давнім грекам, які вважали судовий спір між позивачем і відповідачем змаганням, змаганням у словесній вправності й умінні аргументувати свої твердження.

У посібнику В. Бачиніна, В. Журавського та М. Панова «Філософія права» читаємо: «Й. Хейзінга показує, що в багатьох давніх цивілізаціях судочинство підпорядковувалося троякій класифікації:

- 1) суд як змагання;
- 2) суд як азартна гра, що обіцяє або вигравш, або програш;
- 3) суд як словесний двобій».

Учений стверджував, що уявлення про агонально-ігровий характер правосвідомості мають давні архаїчні підґрунтя.

Й. Хейзінга наполягав, що агональна природа давнього правосуддя з виникненням філософії зумовила появу агональних картин світобудови. На його погляд, греки перенесли принцип протиборства зі сфери права на світовий процес, щоб осмислити його в термінах правосуддя. Так виникли античні теорії космосу (порядку), справедливості й відплати, а з юридичного поняття провини виник термін для вираження природної причинності». Неабиякої актуальності набувають такі твердження, що ці стародавні уявлення входять і до новітніх концепцій права, зокрема й міжнародного, де політична змагальність держав набуває зрілих правових форм. «Принципи дипломатичної взаємодії, зобов'язання сторін дотримуватися домовленостей, офіційно повідомляти про припинення раніше укладених угод нагадують правила гри. Але саме ці й багато інших подібних правил й об'єднують держави в міжнародне співтовариство і створюють упорядкований світ сучасної цивілізації. І варто лише окремим державам перестати брати участь у цих політично-правових, дипломатичних іграх із їх суворими правилами і принципами, як зникне цивілізова-

на оформленість соціального життя і світу почне загрожувати небезпека занурення в стан неоварварства. Іншими словами, без агонально-ігрового елемента стають неможливими ні культура, ні розвиток цивілізації, ні підтримання правопорядку усередині держав і в міждержавних відносинах» [4].

Отже, агон як характерна риса способу життя та мислення греків позначився на розвитку риторики (як словесне протиборство) і, без сумніву, лежить в основі судової риторики як змагання в умінні переконувати для досягнення справедливості. Змагальність, закономірно, не допускає насильства у вирішенні протиріч. Агон «націлює обидві сторони, або індивіди, або спільноти, на пошук шляхів до соціальної гармонії». І саме слово стає одним із основних засобів регулювання агональних відносин [4].

Як ми могли переконатися в попередніх дослідженнях, демократичний характер суспільних відносин був (і залишається) фундаментальною умовою розвитку судочинства, а отже, і судового красномовства. Шведський професор Хосе Луїс Рамірес вважає риторику основою не лише освіти, а й громадянського суспільства.

На думку авторитетної української дослідниці риторики Галини Сагач, «поширеним у нас сьогодні уявленням про риторику як пустопорожню балаканину ми зобов'язані не лише квінтіліанівському напрямку, але й диктаторській політичній системі, яка панувала в нашому суспільстві й вимагала від людини дискретного, фрагментарного (поверхового), а не системного (глибинного) бачення світу». У результаті, справжня риторика зникла з освітнього процесу й загалом із життя суспільства як елемент «ненависної» буржуазної системи. Слово «риторика» набуло поверхового відтінку. До нього сформувалось негативне ставлення, як у давнину до софістики. І доводиться констатувати, що таке ставлення залишається поширеним [4, с. 60].

Сама блискучий промовець, Г. Сагач упевнена, що відродження в 70–90-ті роки XX ст. в українському суспільстві давньої науки риторики є цілком закономірним явищем. Передумови цього процесу полягають у посиленні демократичних тенденцій у житті суспільства, що, своєю чергою, зумовлюють виникнення в громаді потреби в людях – політичних діячах, публіцистах, педагогах, які спроможні мислити самостійно і глибоко, чітко творче, яскраве, натхненне слово буде переконувати і спонукати до дій. Риторика, на переконання дослідниці, і є тією наукою, яка формує й розвиває в людини особистісне начало [5, с. 61].

Дослідниця цитує іншого метра науки красномовства – М. Кошанського, який ще в XIX ст. стверджував, що мета загальної риторики полягає в тому, щоб, виявляючи джерела винайдення думки, розкрити всі здатності розуму, щоб, показуючи нормальне розташування думок, дати Розумові й Моральному почуттю відповідне спрямування, щоб, навчаючи, виражати тендітне, збудити, посилити в душах учнів живу любов до всього благородного, великого і прекрасного [6, с. 3].

Задоволення потреб судочинства означає встановлення істини через аргументоване доказування сторонами своєї позиції та переконання тих суб'єктів, які приймають у справі рішення. Слугуючи задоволенню цих потреб, судова риторика як наука переконувати ґрунтується на категоріальному апараті класичної риторики, основу якого становлять поняття «логос», «етос», «пафос», «топос».

Логос (від давньогрец. «слово», «смісл») – це засоби впливу, що апелюють до розуму [20]. У науковій літературі зазначається, що до поняття логосу вперше звернувся Геракліт, щоб позначити універсалії, або загальні закономірності всього, що існує, відоме й невідоме. «Логос – це те, згідно з чим усе відбувається, те, з чим усе безперервно пов'язане – світовий закон, «спільне», якому треба підкорятися». Однак, на переконання Геракліта, багато людей, на жаль, навіть більшість із них, залишаються глухими до істин, хоча й слухають,

але не чують їх, вони не спроможні долучитися до Логосу: «Логосу, що існує вічно, не розуміють люди ані перш ніж почують, ані вже почувши; бо хоча все відбувається згідно з цим Логосом, вони скидаються на несвідомих того, навіть стикаючись із такими словами й речами, про які я веду мову, розкладаючи кожне згідно з природою і показуючи, як справа робиться». Геракліт упевнений, що «безмежність душі зумовлена не лише невичерпною глибиною властивого їй логосу, а й здатністю його в собі виховувати» [8].

У Великому тлумачному словнику сучасної української мови слово «логос» пояснюється як філософський термін: «1. У давньогрецькій філософії – загальна закономірність. 2. В ідеалістичній філософії – духовний початок, світовий розум, абсолютна божественна ідея. 3. У християнстві – слово. 4. спец. Мова специфікації із графовим представленням потоків управління та даних» [2, с. 625]. У контексті роботи звертаємо увагу на перші три значення.

Згідно з християнською традицією, зазвичай під поняттям «логос» розуміють «слово», «смісл», «судження» і под., що, як бачимо, певною мірою відрізняється від поданого Гераклітом тлумачення його як закону буття, об'єктивної закономірності.

Н. Колоділова цілком слушно нагадує, що Аристотель наголошував на ролі логічних засобів у промові оратора: «...сама промова переконує нас у тому випадку, коли оратор виводить дійсну або позірну істину з доводів, що є в наявності для кожного даного питання» [7].

Прагнення осмислити єдність слова і думки сягають найдавніших часів. Одним із яскравих підтверджень цього є той факт, що в давньогрецькій мові слово *logos* означало власне слово, мову, мовлення й поняття, думку, розум, так фіксуючи єдність цих понять як універсалію. На єдності слова й думки в значенні сучасних слів із коренем «лог» акцентують Л. Мацько та О. Мацько. Дослідниці, зокрема, вказують на те, що сучасні слова з коренем лог – в основному функціонують у сферах логіки (науки про закони й форми мислення) та мовознавства: логічна граматики, логічне мовлення, логічний наголос, логічний суб'єкт, логічне судження, логотип, логограма, логічний предикат тощо [9].

У сучасній риторикі під логосом зазвичай розуміють аргументи як такі, тобто ті положення (основи, резони, доводи тощо), використовуючи які оратор прагне переконати аудиторію у справедливості певних ідей і пропозицій, щоб вона їх прийняла такими, якими їх бачить сам оратор [7]. Логічність публічного виступу реалізується в послідовному характері роздумів, у несуперечливості тез і доводів, у доцільному співвідношенні суперечливих положень [9].

Не менш значущим для теорії риторики загалом і судової зокрема є поняття етосу. У сучасній мові воно активоване в низці слів, а саме: етика, етичний, етикет.

Етос (від давньогрец. «норов», «звичай», «характер») – це засоби впливу, що апелюють до моральних принципів, до норм людської поведінки [7].

Розглядаючи історіографію теми, ми переконалися, що на моральності оратора наголошували різні античні мислителі. В античній риторикі поняття етосу було одним із основних, а в школах риторства приділяли увагу моральному вихованню, пропагуючи гідність, чесність, справедливість, порядність.

Аристотель, зокрема, вважав, що довіра до людини, яка виголошує промову, є запорукою успішності самої промови, тобто досягнення бажаного ефекту переконання. Як пам'ятаємо, моральні докази він ставив у ряд основних засобів переконання разом із логічними та емоційними.

Н. Колоділова зазначає, що постулати Істини, Добра і Краси завжди становили підґрунтя класичної риторики. «Справжній оратор мусить пам'ятати про два моменти. По-перше, значно легше впливати на тих слухачів, які йому довіряють. По-друге, втрачену довіру аудиторії повернути надзвичайно

важко. Тому найкращий спосіб мати ораторську мораль – це справді бути моральним». До того ж дівість етосу зазвичай пояснюється тим, що слухач більшою мірою схильний сприймати промовця, якому він довіряє й у якому він упевнений. Мало того, сильний етос здатний дати змогу взагалі не вдаватися до аргументації, адже аудиторії цілком достатньо авторитета оратора, і вона заздалегідь готова пристати до всього, що він пропонує. Отже, сильний етос для певної групи слухачів може послабити логос, натомість етос слабкий обов'язково потребуватиме логосу сильного.

Відомо, що в античну добу кожний вид промов (судових, дорадчих, похвальних) мав свій етос. Основу етосу судових промов становить поняття справедливості або несправедливості. Усі інші моральні категорії є супутніми, аналогічно в дорадчих промовах базовими є користь або шкода, у епідейктичних – хвала чи ганьба. Позивач у суді шукає справедливості, однак може отримати й несправедливість, політик радить (або вдає, що радить) на користь, а результатом може стати шкода. Той, хто вихвалює або ганьбить, орієнтується на прекрасне або потворне й відповідним чином оцінює, проте повинен прагнути лише прекрасного. «Прекрасне те, що є благом, і воно заслуговує на похвалу».

А. Коні, говорячи про специфіку мовленнєвої поведінки судового оратора, стверджував, що моральний обов'язок судового оратора полягає в тому, щоб поводитися обережно зі словом, яке є зброєю, і робити своє слово слугою лише глибокого переконання [10].

Дослідники стверджують, що в античному світі етос позначав високоморальну поведінку промовця, і громадську, й особисту, без якої він не зміг би переконувати інших. «Власне, без етосу (морального кодексу) риторика самознищується». Вона перестає бути виразником істини ідей і почуттів, перетворюючись на самообман. Доцільно згадати Феопана Прокоповича, який, розвиваючи основи класичної риторики, визначав етос як види чеснот: мудрість, справедливість, хоробрість, поміркованість. Кожен вид презентувався як комплекс якостей оратора, норм поведінки й алгоритму дій, що повинні вести до вдосконалення моралі та етики особистості. Є закономірним припустити, що риторика як техніка мовлення, як матеріал спілкування може бути використана й на благо людей, і на шкоду. Проте важливим є те, що і як наука, і як практика вона завжди наполягала на обов'язковості високої моральності промовця як на непорушному законі, що є чеснотою самого оратора і благом риторики загалом. У всі часи передусім цінувалися благородні помисли, чисте серце і щира душа оратора [9].

Проте варто визнати, що в сучасному житті ця незаперечно справедлива теза залишається, так би мовити, «приписом із минулого», і про моральний аспект красномовства говориться побіжно. Наприклад, у статті «Вплив античної риторичної науки на сучасні політичні промови» дослідник О. Сацюк детально розглядає мовні засоби та художні прийоми, використовувани в сучасних політичних промовах, проте вплив моральності промовця на ефективність його слова не досліджується [12].

Говорячи про моральний обов'язок судового оратора, відомий німецький видавець і знавець витонченої словесності Ф. Брокгауз стверджував, що належне судове змагання вимагає, щоб противник не користувався ніякістю опонента на шкоду істині.

Варто зазначити, що, з огляду на не надто ефективний процес реформування вітчизняного судочинства, для розвитку судового ораторства неабиякої актуальності набуває моральний складник публічного слова. І не останньою тут є довіра до судової системи загалом і до конкретних суддів зокрема.

Пафос (від давньогрец. «пристрасть») – це засоби впливу, що апелюють до почуттів [7].

У сучасній мові це слово застосовується з такими значеннями: «1. Почуття пристрасного запалу, піднесеності, натхнення. // Ентузіазм, запал, викликані якоюсь ідеєю, подією тощо. // Зовнішній вияв такого почуття. 2. Сутність, основна ідея, спрямованість, висловлена з піднесеністю, натхненням» [2, с. 894].

В ораторському мистецтві сутність пафосу можна пояснити в такий спосіб: промовець повинен уміти викликати в слухачів почуття, що вплинули б на сприйняття ними промови і сформували б у них певну думку.

Відомо, що античні мислителі визначали два головні почуття – любов і ненависть, стверджуючи, що всі інші є такими, що породжуються цими двома. Н. Колотілова нагадує, що Аристотель з приводу пристрастей писав: «Доведення залежить від самих слухачів, коли останні зворушуються завдяки промові, тому що ми приймаємо різноманітні рішення під впливом задоволення чи незадоволення, любові чи ненависті» [7].

Л. Мацько та О. Мацько апелюють до поглядів Г. Гегеля, який у «Лекціях з естетики» визначив поняття пафосу, посилаючись на античне його розуміння: «Ми можемо за прикладом античних авторів позначити словом *Pavos* ті всезагальні сили, які виступають не тільки самі собою, у своїй самостійності, а й живуть у людських грудях і рухають людську душу в її найпоетичніших глибинах... Пафос утворює справжній осередок, справжнє царство мистецтва; його втілення є головним як у творі мистецтва, так і в сприйнятті останнього глядачем. Бо пафос зачіпає струну, яка знаходить відгук у кожному людському серці. Кожний знає цінне й розумне начало, яке міститься в змісті справжнього пафосу, і тому він визнає його. Пафос хвилює, тому що в собі і для себе він є могутньою силою людського існування» [9].

Прагнучи якнайповніше пояснити поняття пафосу, дослідниці стверджують, що пафос є фактом життя. Справи, думки, помисли можуть так сильно оволодівати людиною, що стають пафосом її життя, творчості, громадської чи професійної діяльності. Усе це, що надзвичайно важливо, спонтанно проявляється в пафосі мовлення. Тобто автор удається до певної мовної поведінки, несвідомо або навмисно, з настановою на досягнення очікуваного стилістичного ефекту, співчуття, переживання, захоплення тощо. Тож у риторичі є вкрай важливим розмежовувати пафос власне мовця, його самовідчуття і вплив певних рис характеру, що позначаються на промові, та пафос самого тексту промови, що реалізується у свідомо підібраних мовних засобах. Пафос оратора зумовлюється його власним враженням від проголошеного тексту, коли промова впливає на того, хто її промовляє, створюючи певний настрій та усвідомлення того, як добре він це робить. З огляду на те, що закони риторичі вимагають від оратора щирості, проблема, на думку авторів, полягає в розумному прояві оратором особистих почуттів. Справді, надмірне захоплення власним пафосом може завадити в переданні пафосу промови, навіть спричинити комічну ситуацію або ж, що значно гірше, втрату аудиторією довіри до промовця, а отже, звести нанівець увесь задум публічного виступу. «Як можна стримувати свій пафос і як керувати пафосом аудиторії, щоб не бути смішним, пишномовним, надміру трагічним, для цього техніка риторичі пропонує цілу низку прийомів організації мовних засобів промови і мовної поведінки оратора» [9].

Зазвичай у наукових працях із риторичі пояснюються саме ці три риторичні модули. Підсумовуючи, автори зазначають, що успішний оратор дбає про розроблення самої промови з урахуванням правил належного аргументування (модус *logos*), створення власного позитивного іміджу в аудиторії (модус *ethos*), емоційне сприйняття інформації для закріплення в слухачів бажаного враження (пафос) [7].

Проте, на нашу думку, заслуговує на увагу ще одне риторичне поняття – топос.

Топос (від давньогрец. букв. «місце»; перен. «тема», «аргумент») має декілька значень: класична риторика, як і традиційна логіка, розуміє під топосом аргумент (синоніми: «історичне місце», «діалектичне місце»), загальнозначуще твердження або тему («загальне місце»), загальні місця в промові. Попри те, що цей термін більшою мірою притаманний літературознавству, його застосування в мистецтві красномовства є важливим для найбільш оптимального співвідношення в промові типового та оригінального. Відомо, що античні риторичі розробляли зразки промов (схеми) з певних тем і для певних ситуацій. Індивідуально оригінальним у мовленні є саме те, що лежить поза межами топиків, або ж топіки мають своєрідне оригінальне вираження. Проте варто дотримуватись певної пропорційності між топосом і оригінальністю в промові, пам'ятаючи, що використання топосів дасть змогу підсилити доцільність оригінальних висловів, підкреслити їх красу.

Висновки. У зв'язку із цим для опанування ораторської майстерності важливо чітко розуміти такі поняття риторичі:

– детальний топос – широкий набір правил і формул мовної поведінки,

– техніка топосу – уміння швидко пристосуватися до мовного спілкування, увійти в рамки топосів, удало поставити запитання, точно відповіді.

Зазвичай людина ставить недоречні чи некоректні запитання саме тому, що вона погано або зовсім не орієнтується в топосі.

Як і в сучасному повсякденному житті, що дає нам багато типових ситуацій, у яких ми легко знаходимо потрібні слова й форми спілкування, у судочинстві також важливо знати різні топоси, що визначають тип мовної поведінки, а отже, впливають на структуру промови й загалом на вибір її жанру.

Список використаної літератури:

1. Абрамович С.Д., Молдаван В.В., Чикарькова М.Ю. Риторика загальна та судова: навчальний посібник. Київ: Юрінком інтер, 2002. 416 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / за ред. Т. Бусл. Київ, 2004. 482 с.
3. Історія розвитку риторичі і красномовства. URL: <http://divovo.in.ua/istoriya-rozvitku-ritoriki-i-krasnomovstva.html>.
4. Бачинін В.А., Журавський В.С., Панов М.І. Філософія права: навчальний посібник. Київ: Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. 472 с.
5. Сагач Г.М. Риторика: навчальний посібник. 2-ге вид., перероб і доп. Київ: Видавничий Дім «Ін Юре», 2000. 567 с.
6. Кошанский Н.Ф. Общая риторика. Санкт-Петербург, 1836. 532 с.
7. Колотілова Н.А. Риторика: навчальний посібник. Київ: Центр учбової літератури, 2007. 232 с.
8. Максименко С.Д., Соловйенко В.О. Загальна психологія: навчальний посібник. Київ: МАУП, 2000. 256 с.
9. Мацько Л.Л., Мацько О.М. Риторика: навчальний посібник. Київ, 2003. С. 21–54.
10. Кони А.Ф. Избранное. Москва, 1989. 496 с.
11. Онуфрієнко Г.С. Риторика: навчальний посібник. Київ: Центр учбової літератури, 2008. 592 с.
12. Сацюк О.В. Вплив античної риторичної науки на сучасні політичні промови. URL: <http://www.academy.gov.ua/ej/ej3/txts/SOCIALNA/06-SACYUK>.

ІНФОРМАЦІЯ ПРО АВТОРА

Сковронська Ірина Юрійвна – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри іноземних мов та культури фахового мовлення Львівського державного університету внутрішніх справ

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Skovronska Iryna Yuriivna – Candidate of Philological Sciences, Docent, Head of the Department of Foreign Languages and Culture of Professional Speech of Lviv State University of Internal Affairs

sdfortissimo@gmail.com